

Oriental Journal of Philology

 <p>SUPPORT SCIENCE</p>	<p>ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY</p> <p>journal homepage: http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about</p>	
--	--	---

THE IMPORTANCE OF SEMANTIC CRITERIA IN DISTINGUISHING COPULATIVE COMPOUNDS IN PASHTO

Ugildjan Sh. Abduvaliyeva

PhD, senior lecturer

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: semantic criterion, component, synonymous and antonymic relations, semantic integrity, order of components, semantic influence.

Received: 15.05.24

Accepted: 17.05.24

Published: 19.05.24

Abstract: In linguistics, especially in Afghan linguistics, the distinction between copulative compounds has scientific and practical significance. The question of the boundaries of this division requires the definition of a clear criterion. An analysis of the works of Afghan linguists shows that copulative units in Pashto do not differ from each other and clear criteria for their differentiation have not been developed. Determining their differences effectively influences the process of lexicographic research and translation. For this reason, it is appropriate to distinguish copulative compound words according to phonetic, morphological and semantic characteristics. This article examines the semantic criteria of copulative compound words based on an analysis of theoretical views on the topic and classification of the collected factual material.

PASHTU TILIDAGI KOPULYATIV QO‘SHMA SO‘ZLARNI FARQLASHDA SEMANTIK MEZONNING AHAMIYATI

O‘g‘iljon Sh. Abduvaliyeva

PhD, katta o‘qituvchi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: semantik mezon, komponent, sinonimik va antonimik munosabat, semantik butunlik, komponentlar tartibi, semantik ta‘sir.

Annotatsiya: Tilshunoslikda ayniqsa, afg‘on tilshunosligida kopulyativ qo‘shma so‘zlarni o‘zaro farqlash ilmiy hamda amaliy ahamiyatga egadir. Mazkur birlikning chegarasi masalasi aniq mezonni belgilashni

talab etadi. Afg'on tilshunoslari asarlarining tahlili pashtu tilida kopulyativ birliklar o'zaro ajratilmasligi, ularni farqlashda aniq mezonlar ishlab chiqilmaganligini ko'rsatadi. Ularni farqli belgilarini aniqlash, leksikografik izlanishlar va tarjimalar jarayoniga samarali ta'sir ko'rsatadi. Shu sababdankopulyativ qo'shma so'zlarni fonetik, morfologik va semantik belgilar asosida farqlash maqsadga muvofiq sanaladi. Mazkur maqolada mavzuga oid nazariy qarashlar tahlili va to'plangan faktik materiallar tasnifi asosida kopulyativ qo'shma so'zlarning semantik mezonlari haqida mulohaza yuritiladi.

ЗНАЧЕНИЕ СЕМАНТИЧЕСКИХ КРИТЕРИЕВ В ОТЛИЧЕНИИ КОПУЛЯТИВНЫХ СЛОЖНЫХ СЛОВ В ЯЗЫКЕ ПУШТУ

Угилджан Ш. Абдувалиева

PhD, старший преподаватель

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: семантический критерий, компонент, синонимические и антонимические отношения, смысловая целостность, порядок компонентов, смысловое влияние.

Аннотация: В лингвистике, особенно в афганской лингвистике, различие между копулятивными сложными словами имеет научное и практическое значение. Вопрос о границах этого подразделения требует определения четкого критерия. Анализ работ афганских лингвистов показывает, что копулятивные единицы в пушту не отличаются друг от друга и четких критериев их дифференциации не выработано. Определение их различий эффективно влияет на процесс лексикографических исследований и переводов. По этой причине уместно различать копулятивные сложные слова по фонетическим, морфологическим и семантическим признакам. В данной статье рассматриваются семантические критерии копулятивных сложных слов на основе анализа теоретических взглядов на тему и классификации собранного фактического материала.

KIRISH

Kopulyativ qo'shma so'zlar semantik nuqtai nazardan bir butunlik xususiyatiga ega. Shuni aytish joizki, tarkibiy qismlarning semantik chatishuvi har xil bo'lishi mumkin. Ba'zi o'rinlarda ularning ma'nosini komponentlarning ma'nosidan keltirib chiqarish mumkin, garchi ular

ma'nolarning oddiy yig'indisi bo'lmasa ham. Kopulyativ qo'shma so'z tarkibiy qismlarida semantik mustaqillik yo'qolib, komponentlar birikuvidan yangi ma'noga ega birlik yuzaga keladi.

ASOSIY QISM

Ingliz olimlari qo'shma so'zlarni farqlashda eng ko'p qo'llaniladigan va eng ishonchli mezon sifatida - ma'no mezoniga (semantika) ishora qilishadi.

Kopulyativ qo'shma so'zlar tarkibidagi komponentlar o'z mustaqil ma'nolarini yo'qotadi:

ترگلهبنکلی نازولی جانان یوورجگرو

بن کی دگلوبنایست هم دده له رنگه وینم

چی لمر سپورمی به ییبنایست ته سلامی کوله

اوس هادرنه پیغله دکوز زیارت ملنگه ونیم

[tər gula škelay nāzwalay djānān yawər djagrō
bañ ke də gulo šāyest ham dadə lə ranga winəm
ce **Imarspujmey** bə ye šāyest ta salami kawəla
os hā dərāna pēghla də koz ziyārat malanga winəm]

“Guldanda nozik jonon olib borar jangin,

Ko'urman undagi rangdin olar bog'dagi gular o'z chiroyin,

Mash'ala husni yuzindin anga salom berardi

Endi esa aziz qizda ko'urman cho'kkan darveshni”.

Ushbu misralardagi *Imarspujmey* ‘mash'ala’ kopulyativ qo'shma so'zi tarkibidagi so'zlar ma'nosi saqlanmaganini (*Imar* ‘quyosh’, *spujmey* ‘oy’) kuzatish mumkin.

Semantik nuqtai nazardan kopulyativ qo'shma so'zlarning komponentlari orasida sinonimik va antonimik munosabat mavjud. Kopulyativ qo'shma so'z tarkibiy qismlari orasidagi sinonimik munosabat: *lidəna katəna* ‘uchrashuv’, *kəfə wəfə* ‘qing'ir-qiyshiq’, ‘egri-bugri’, *zor zahir* ‘qari-keksa’, *xwar bewazla* ‘kambag'al-bechora’, *toqa takāla* ‘yumor’.

پوره یو کال یی د کابل پوهنتون له استادانو او محصلینو سره کاری لیدنی کتنی وکړی او په دې

چوکاټ کې یی د اساسی جوړونې پایله تر لاسه کړه چې یوه اندازه لومړنی او ضروري مرستی تر لاسه

شوی.

[pura yaw kal ye də kābul pohantun lə ustādāno aw muhasəlino sara kāri **lidəne katəne**
wukrə aw pə de čokāt ke ye də asāsi jorawəne pāyəla tər lāsa kṛa čə yawa andāza lomṛaney aw
zaruri mraste tər lāsa šwe]

“U bir yil davomida Kobul universiteti o‘qituvchilari va talabalari bilan uchrashdi va bu bilan birinchi va zarur yordam olish imkoniyatini qo‘lga kiritdi”.

Yuqorida keltirilgan misolda *ليدل lidəl* ko‘rmoq va *كاتل katəl* qaramoq fe‘llari otlashib bir-biri bilan qo‘shilishi natijasida “uchrashuv” ma‘nosi kelib chiqdi.

To‘plangan misollar tarkibiy qismlari o‘zaro sinonim bo‘lgan kopulyativ qo‘shma so‘zlar kam miqdorda uchrashini ko‘rsatdi.

Kopulyativ qo‘shma so‘zlar tarkibiy qismlari orasidagi antonimik munosabat:

هولره *lwara-dzawara* ‘notekis’, ‘o‘ydim-chuqur’, *لوی واره loy wārə* ‘katta-kichik’,
هولره *nasta walāra* ‘muloqot’, ‘uchrashuv’, *رکړه واکړه rākṛa warkṛa* ‘savdo-sotiq’, ‘oldi-berdi’,
هولره *لیرې نېژدې lire nājde* ‘uzoq-yaqin’, *کښته پورته kṣṭa porta* ‘ostin-ustin’, *لېرې اوږدې laj-o-der* ‘ozmi-ko‘pmi’.

انجنیر لطیفچېد همگاملهنژ دېملگر و همواو دېر ه ناستهولره هیپسر هکولهدخو اشینی پېخر گندولو وایی، همگام
"کوم هجدینارو غینهدر لودلهخوپهخور اکبیهیباحتیاطنهکاو هاودغور و خور اکونولهدخور و سر هیپمینهدر لوده".

[inʃiner latif če də hamgām lə nājde malgro ham wu aw đera **nasta walāra** ye sara kawəla də xwašiney pə cargandawəlo wayi, hamgām “kuma jədi nāroği na darlodəla xo pə xorak ke bə ye ehtiyāt na kawə aw dəğwəro xorakuno lə xwəro sara ye mina darloda”]

“Muhandis Latif Hamgomning yaqin do‘sti ham edi va u bilan juda ko‘p **muloqotda** bo‘lgan edi, u hamdardlik izhor etayotib “Hamgomning jiddiy kasaliyo‘q edi, lekin u ovqatlanishda o‘zini ehtiyot qilmadi, yog‘li taomlarni iste‘mol qilishni yaxshi ko‘rardi”.

Ushbu misollarda ham komponentlar birikkan holda butunligicha bir leksik ma‘noni ifodalab kelyapti.

Shuningdek, kopulyativ qo‘shma so‘zlar komponentlarining tartibi qat‘iy belgilangan, ya‘ni ularning tartibini o‘zgartirish semantik butunlikka putur yetkazadi va natijada so‘zlar alohida o‘z asl ma‘nosi holatiga kelib qoladi va oldinigi qo‘shma so‘zlik holatidagi ma‘noni bermaydi. Masalan: *اور واکړه kor-u-or* ikkala komponent birgalikda ‘mulk’ ma‘nosini anglatadi, komponentlar tartibi o‘zgarishi bilan (*ya‘ni اور واکړه or-u-kor* ‘olov va uy’) so‘zlar alohida-alohida o‘z asl ma‘nosini beradi va tarjimada g‘alizlik yuzaga kelib, kutilgan ma‘noni keltirib chiqarmaydi. Aynan mana shu semantik xususiyat kopulyativ qo‘shma so‘zlarni boshqa kopulyativ birliklardan o‘zaro farqlash mezonni sifatida xizmat qila oladi.

Demak, qachonki biron bir elementning kopulyativ qo‘shma so‘z ekanligini yoki emasligini hal qilmoqchi bo‘lsak, an‘anaviy uch turdagi mezonlarni qo‘llash va natijani ko‘rish mumkin. Ushbu mezonlar odatda aniq javob berish uchun yetarlidir. Misol uchun, quyidagi so‘zlarning kopulyativ qo‘shma so‘z ekanligini bilmoqchi bo‘lsak, ko‘rsatilgan tartibda harakat qilishimiz mumkin:

پښتني لاس و پښتني *lās-o-pše* ‘to‘rt mucha’, ‘butun tana’ (so‘zma-so‘z: لاس ‘qo‘l’ va پښتني *pše* ‘oyoqlar’): *morfologik mezondano‘tadi*: tarkibiy qismlar birgalikda ma‘lum bir so‘z turkumi vazifasini bajarib (ot so‘z turkumi), morfologik butunlik kuzatiladi, komponentlar o‘rnini o‘zgartirib bo‘lmaydi; *ma‘no sinovidan o‘tadi*: qo‘l-oyoqqa emas balki, ‘to‘rt mucha’, ‘butun tana’ga ishora qiladi va semantik yaxlitilikga ega; *fonetik butunlik kuzatiladi*: komponentlar asosiy urg‘u bilan birlashib, ikkinchi tarkibiy qismga tushadi (biz bu yerda yagona urg‘u deya olmaymiz chunki kopulyativ qo‘shma so‘zning bo‘laklari ko‘p bo‘g‘inli bo‘lgan hollarda, yoki interfiksi tushib qolgan hosilalarda asosiy urg‘udan tashqari birinchi bo‘lakdagi ikkinchi darajali urg‘u seziladi). Shunday qilib, bu kopulyativ qo‘shma so‘zdir.

XULOSA

Tadqiqot tahlilidan shunisi ma‘lum bo‘ldiki, pashtu tilidagi kopulyativ qo‘shma so‘zlar komponentlari o‘rtasida sinonimik va antonimik munosabat mavjud. Bunda tarkibiy qismlardan birining boshqa so‘zga o‘zgarolmaslik hodisasi kopulyativ qo‘shma so‘zlarni farqlash mezoni sifatida muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, kopulyativ qo‘shma so‘zlar komponentlarining tartibi qat‘iy belgilangan, ya‘ni ularning tartibini o‘zgartirish semantik butunlikka putur yetkazadi. Komponentlarni bir-biridan ajratib bo‘lmasligi sababli ular bir-biriga semantik ta‘sir o‘tkazishi kopulyativ qo‘shma so‘zlarni boshqa kopulyativ birliklardan o‘zaro farqlash mezoni sifatida xizmat qila oladi.

Kopulyativ qo‘shma so‘zning semantik butunligi uning tarkibi bilan izohlanadi: kopulyativ qo‘shma so‘zning bo‘laklarini bir-biridan ajratib bo‘lmasligi sababli ular bir-biriga bevosita semantik ta‘sir o‘tkazadi.

Semantik mezon jihatidan kopulyativ qo‘shma so‘zning ma‘nosi tarkibiy qismlar ma‘nosidan emas, balki ularning birikuvidan yangi ma‘noga ega birlik yuzaga kelishi ahamiyatlidir. Kopulyativ qo‘shma so‘zlarning tarkibiy qismlari yaqin ma‘noli so‘zlar bilan yasalishi kammahsulligi dalillandi. Shuningdek, tarkibiy qismlardan birining boshqa bir sinonim yoki antonim so‘zga o‘zgarolmasligi va komponentlarni bir-biridan ajratib bo‘lmasligi sababli ular bir-biriga semantik ta‘sir o‘tkazishi kopulyativ qo‘shma so‘zlarni farqlovchi mezon ekanligini ko‘rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Калинина З. М. Очерки лексикологии современного пушту. – Москва: 1972.
2. Маннонов А. Шарқшунослик масалалари. – Т.: 2022.
3. Нуриддинов Н.Н. Форс тилида қўшма сўз ва сўз бирикмаларининг дистинктив белгилари. Филол.фан.док.(PhD)...дисс.автореф. – Т.: 2020.
4. Laurie Bauer, Rochelle Lieber, Ingo Plag. The Oxford Reference Guide to English Morphology. 19.2 Criteria for defining compounds. Oxford University Press. 2013. –P.48.
5. ژوند ته وگوره، ژوند څه دی؟! کابل. ۱۳۹۵. ص-۶۱. لعل پاچا از مومن..
6. <https://benawa.com/pashto/print>.
7. <https://www.bbc.com/pashto/afghanistan-46586574>